

Cognitive-Cultural Analysis of the Metaphor of "Balā" (Affliction) in Selected Persian and Arabic Mystical Texts

Zeinab Akbari ^{1*} | Nasrin Faghih Malek Marzban ²

1. Corresponding Author, Assistant professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature, Alzahra University, Tehran, Iran. E-mail: ZAkbari@alzahra.ac.ir
2. Associate professor Persian Language and Literature, Faculty of Literature, Alzahra University, Tehran, Iran. E-mail: nfaghih@alzahra.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 19/02/2025

Received in revised form:
03/10/2025

Accepted: 15/10/2025

Keywords:

Cognitive-Cultural
Metaphor,
Metaphorical Semantic
Focus,
Balā (Affliction),
Mystical Language.

ABSTRACT

This study comparatively examines the metaphorical conceptualization of "Balā" (Affliction) in selected Persian and Arabic mystical texts. The primary objective is to identify similarities and classify the dimensions of variation in "Balā"'s conceptualization, alongside precisely describing the "semantic focus" of the metaphor in each tradition. The theoretical framework is Kövecses's (2005) Cognitive-Cultural Metaphor Theory, focusing on the interplay between universal concepts and cultural variation. The research employs a mixed-methods (quantitative and qualitative) approach, with data analyzed through content analysis and qualitative metaphor mapping.

The results indicate that common source domains such as "CONTAINER," "LOAD," "FIRE," and "FOOD" are used to conceptualize "Balā" in the reviewed texts of both languages. However, significant differences in cognitive-cultural preferences and metaphorical elaborations are observed, which can be classified into four distinct levels: 1) differences in metaphor frequency, 2) congruent and alternative conceptualizations, 3) the scope of the target domain, and 4) variations in metaphorical mappings and entailments. A qualitative analysis of these dimensions reveals that the semantic focus of "Balā" in the Arabic mystical tradition, characterized by a high prominence and frequency of the "FORCE and MOTION" source domain, conceptualizes Balā as an inevitable encounter with a powerful Divine force, directed from top to bottom.

Conversely, the semantic focus of "Balā" in the Persian mystical tradition, characterized by the prominent and frequent use of the "FIRE and CONTAINER" source domain, conceptualizes Balā as an active experience essential for achieving perfection and spiritual maturity along the path (Suluk). These findings underscore the necessity of a descriptive classification of the dimensions of metaphorical variation in abstract mystical concepts, as informed by Cognitive-Cultural Theory.

Cite this article: Akbari, Z., Faghih Malek Marzban, N. (2026). Cognitive-Cultural Analysis of the Metaphor of "Balā" (Affliction) in Selected Persian and Arabic Mystical Texts. *Research in Comparative Literature*, 15 (4), 1-27.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/jccl.2025.11826.2681

Extended Abstract

Introduction:

This research presents a comparative cognitive-cultural analysis of the metaphorical conceptualization of "Balā" (Affliction/Trial) in selected mystical texts from the Persian and Arabic traditions. The central issue addresses the dual nature of abstract concept conceptualization: the coexistence of universal cognitive schemas and the manifestation of cultural variation. The primary objective is to identify both the shared source domains and the specific cultural differences, subsequently describing the precise semantic focus (metaphorical focus) assigned to "Balā" in each intellectual tradition. This study employs Kövecses's (2005) Cognitive-Cultural Metaphor Theory, emphasizing how competing cultural models shape and elaborate universal image schemas.

Method:

This study employed a mixed-methods approach, combining quantitative and qualitative analyses. The dataset was drawn from canonical Persian and Arabic mystical works. The quantitative phase involved corpus analysis to extract and count the frequency of all linguistic manifestations of "Balā" and classify them into their corresponding metaphorical source domains (e.g., FORCE, CONTAINER, FOOD). The qualitative phase applied Cognitive Metaphor Theory to conduct a detailed mapping analysis. This involved examining the linguistic context to identify specific mappings and cultural entailments (inferences) derived from the source domains. The analysis specifically focused on classifying observed cross-cultural variation across four distinct levels: (1) differences in source domain frequency, (2) congruent and alternative conceptualizations, (3) the scope of the target domain, and (4) variation in metaphorical mappings and entailments.

Results and Discussion:

Analysis of the collected data confirms the existence of shared global schemas (e.g., FORCE, CONTAINER, MOTION) and common source domains (e.g., LOAD, FIRE, FOOD) for conceptualizing Balā in both traditions. However, the data reveals significant cognitive-cultural preferences that lead to divergent metaphorical models.

Quantitative Summary: Source Domain Preference

Source Domain	Persian (Frequency)	Rank	Arabic (Frequency)	Rank	Key Finding
FORCE	Second (13.46%)		First (25.28%)		FORCE is significantly more emphasized in Arabic.
FOOD/DRINK	Third (10.57%)		Sixth (3.77%)		FOOD/DRINK is a highly preferred model in Persian.
FIRE	Fifth (8.89%)		Thirteenth (1.13%)		FIRE is significantly elaborated in the Persian tradition.

Qualitative Findings: Semantic Focus and Entailments

The analysis of mappings and entailments established the distinct Semantic Focus for each mystical tradition:

1. Arabic Mystical Tradition (Focus on the Inevitable Force): The frequent and detailed use of the FORCE and MOTION schemas conceptualizes Balā as a mighty, external, and predetermined divine force (Qadar). The mappings emphasize top-down direction (using verbs such as NaZal, Şabba, Halla), intensity (using adjectives like Ashadd), and the state of containment (using general prepositions such as Fī) rather than a specific vessel. The primary cultural implication is resignation and submission (Riḍā) in the face of inevitable power.
2. Persian Mystical Tradition (Focus on Active Transformation): The high elaboration of the FIRE and CONTAINER schemas, often combined (e.g., Balā is a Crucible/Furnace), shifts the focus to an Active, Internal, and Voluntary Experiential Process. Mappings emphasize Purification, Ripeness, and Valuation. This tradition frequently uses Alternative Conceptualizations not found in Arabic, such as Balā is a "Beloved's Coquetry" (linking affliction to romantic pleasure) or Balā is an "Honoring Garment/Robe of Honor" (linking it to status and spiritual ascent). The key cultural entailment is Perfection (Kamāl) and Voluntary Ascent along the path (Suluk).

Conclusion:

The findings underscore that while the universal conceptual foundations of "Balā" are shared, cultural models fundamentally alter the metaphorical landscape. The conceptualization of Balā in Arabic emphasizes a necessary Passive Confrontation with Divine Authority, whereas the Persian tradition privileges Active Transformation and the Pursuit of Spiritual Excellence through a sought-after trial. This study provides a necessary descriptive classification of the dimensions of cross-cultural metaphor variation, reinforcing the critical role of the cognitive-cultural framework in analyzing abstract concepts within comparative mystical discourse.

تحلیل شناختی-فرهنگی استعاره «بلا» در متون منتخب عرفانی فارسی و عربی

زینب اکبری^{۱*} | نسرين فقيه ملك مرزبان^۲

۱. نویسنده مسئول، استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران. رایانامه: zakbari@alzahra.ac.ir
۲. دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران. رایانامه: nfaghih@alzahra.ac.ir

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۷/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۱۳

واژه‌های کلیدی:

استعاره شناختی-فرهنگی کوچش،
کانون معنایی استعاره،
بلا،
زبان عرفانی.

این پژوهش به بررسی تطبیقی مفهوم‌سازی استعاری «بلا» در متون منتخب عرفانی فارسی و عربی می‌پردازد. مسئله اصلی، شناسایی شباهت‌ها و دسته‌بندی ابعاد تنوع مفهوم‌سازی «بلا» و توصیف دقیق «کانون معنایی» استعاره در هر سنت است. چارچوب نظری، نظریه استعاره شناختی-فرهنگی کوچش (۲۰۰۵) با تمرکز بر تعامل مفاهیم جهان‌شمولی و تنوع فرهنگی است. پژوهش با روش ترکیبی (کمی-کیفی) انجام شده و داده‌ها با استفاده از تحلیل محتوا و رویکرد کیفی تحلیل نگاشت‌های استعاری بررسی شده‌اند. نتایج نشان می‌دهد حوزه‌های مبدأ مشترک چون «ظرف»، «بار»، «آتش» و «خوردنی» برای مفهوم‌سازی «بلا» در متون مورد بررسی هر دو زبان وجود دارد. با این حال، تفاوت‌های قابل توجهی در ترجیحات شناختی-فرهنگی و بسط استعاره‌ها مشاهده می‌شود که در چهار سطح قابل دسته‌بندی است: ۱) تفاوت در بسامد استعاره‌ها، ۲) مفهوم‌سازی همخوان و بدیل، ۳) دامنه حوزه مقصد و ۴) تنوع در نگاشت‌ها و استنتاج‌های استعاری. تحلیل کیفی این ابعاد، نشان می‌دهد که کانون معنایی «بلا» در سنت عرفانی عربی، با برجستگی و بسامد بالای حوزه مبدأ «نیرو و حرکت» بلا را به عنوان مواجهه با نیروی قوی و محتوم الهی که از بالا به پایین جهت‌دهی شده است مفهوم‌سازی می‌کند در حالیکه کانون معنایی «بلا» در سنت عرفانی فارسی، با برجستگی و بسامد حوزه مبدأ «آتش و ظرف» بلا را به عنوان تجربه‌ای فعال برای رسیدن به کمال و پختگی در مسیر سلوک مفهوم‌سازی می‌کند. این یافته‌ها بر لزوم طبقه‌بندی توصیفی ابعاد تنوع استعاری مفاهیم انتزاعی عرفانی در پرتو نظریه شناختی-فرهنگی تأکید می‌ورزد.

استناد: اکبری، زینب؛ فقیه ملک مرزبان، نسرين (۱۴۰۴). تحلیل شناختی-فرهنگی استعاره «بلا» در متون منتخب عرفانی فارسی و عربی. کلوژ نامه ادبیات تطبیقی، ۱۵ (۴)، ۱-۲۷.

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: 10.22126/jcl.2025.11826.2681

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

الگوی شناختی در پژوهش‌های زبان‌شناسی^۱ که ریشه در مطالعات شناختی دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ دارد و با آثار تأثیرگذار لیکاف و جانسون (۱۹۸۰) به اوج خود رسید، دگرگونی ژرفی در برداشت ما از ماهیت استعاره و نقش آن در فرآیندهای شناختی پدید آورد. این رویکرد، با فراتر رفتن از برداشت سنتی استعاره به عنوان صرفاً یک آرایه بلاغی، آن را به مثابه سازوکاری بنیادین در ساختار مفهومی ذهن انسان معرفی کرد. در این الگو، استعاره نه تنها ابزاری زبانی، بلکه سازوکاری شناختی تلقی می‌شود که امکان مفهوم‌سازی و ادراک پدیده‌های انتزاعی را از طریق نگاشت‌های بین حوزه‌ای فراهم می‌آورد (Lakoff & Johnson, 1980: 3-6). این دگرگونی بنیادین، چشم‌اندازهای نوینی را در پژوهش‌های میان‌رشته‌ای، به ویژه در حوزه‌هایی چون مطالعات دینی و عرفانی، گشوده است. متون عرفانی، به سبب ماهیت فرازبانی و فراحسی تجربه‌های عرفانی، سرشار از استعاره‌هایی هستند که می‌کوشند امر ناگفتنی را در قالب زبان بگنجانند. در این میان، مفهوم «بلا» به عنوان یکی از کلیدواژه‌های محوری در عرفان اسلامی، نمونه‌ای برجسته از مفاهیم انتزاعی‌ای است که عمدتاً از رهگذر استعاره مفهوم‌سازی می‌شود. بررسی دقیق کاربردهای قرآنی ریشه «بلو» و مشتقات آن (۳۸ مورد) و واژه «بلاء» (۶ مورد) (ر.ک: عبدالباقی، ۱۳۶۴: ۱۳۵-۱۳۶)، همراه با واکاوی آرای لغت‌پژوهان پیشین، نشان می‌دهد که این مفهوم دارای یک هسته معنایی اصلی «آزمایش» (أَبْتَلَى فَلَانًا: إِذَا امْتَحَنَ) است (الراغب الأصفهانی، ج ۱: ۱۴۵) و سه لایه معنایی فرعی «اختبار، فرسودگی و دگرگونی» است. بر این اساس از آنجا که بلا بر بدن امتحان‌شده گران است و آن را فرسوده می‌کند، یکی از معانی بلا «کهنه و پوسیده» شدن است (بَلَى الثَّوبُ بَلَى وَ بَلَاءٌ: لباس کهنه شد)؛ از آنجا که بلا سبب کسب آگاهی از حال امتحان‌شده و آشکار شدن نیکی‌ها و بدی‌های اوست، نوعی «اختبار» (هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ [یونس / ۳۰]، آی: تعرف حقیقه ما عملت) است و در نهایت از آنجا که بر اثر آزمایش حالتی جدید در امتحان‌شده پدید می‌آید به معنای تحول و دگرگونی است (ر.ک: مصطفوی، ۱۴۰۴، ج ۱: ۳۳۶). این چندلایگی معنایی، زمینه‌ای غنی برای مفهوم‌سازی‌های استعاری گوناگون فراهم می‌آورد. با ورود این مفهوم به گستره عرفان اسلامی، شاهد گسترش و ژرف‌یابی معنایی آن از طریق شبکه‌ای پیچیده از استعاره‌های مفهومی هستیم. عبارات «دوست همان به که بلاکش بود» در فارسی و

«يَا بُنَيَّ الْهَيْمُ تَحْمِلُ الْبَلَاءَ لَا الْأَجْسَامَ» در عربی، نمونه‌هایی از این مفهوم‌سازی استعاری هستند که بلا را در قالب استعاره وجودی «بار» مفهوم‌پردازی می‌کنند. این گونه مفهوم‌سازی، که ریشه در تجربه‌های جسمانی مشترک انسان‌ها دارد، می‌تواند نشان‌دهنده وجه جهان‌شمول استعاره‌های مفهومی باشد. اما آیا می‌توان همه استعاره‌های مرتبط با بلا را صرفاً بر پایه تجربه‌های جسمانی مشترک تبیین کرد؟ این پرسش ما را به کانون چالشی نظری در حوزه مطالعات استعاره می‌کشاند. در حوزه مطالعات استعاره، میان رویکرد تجربه‌گرایان شناختی که بر جهان‌شمولی پافشاری می‌کنند و ساخت‌گرایان اجتماعی-فرهنگی که بر نقش بافت‌های فرهنگی-اجتماعی تأکید دارند، رویارویی وجود دارد. کوشش (۲۰۰۵) با ارائه نظریه شناختی-فرهنگی استعاره، می‌کوشد پلی میان این دو دیدگاه بزند و استدلال می‌کند که استعاره‌ها آینه‌ای برای بازتاب شیوه‌های فرهنگی تجربه و ادراک جهان هستند. استعاره‌های مفهومی، به ویژه آن‌هایی که در حوزه‌های انتزاعی چون زمان، زندگی، ارزش‌های اخلاقی و عواطف به کار می‌روند، نه تنها ابزاری برای مفهوم‌سازی، بلکه آینه‌ای برای بازتاب شیوه‌های فرهنگی تجربه و ادراک جهان هستند (Kövecses, 2005: 2-4).

۲-۱. ضرورت، اهمیت و هدف

مفهوم «بلا»، از جمله مفاهیم محوری عرفان عملی محسوب می‌شود و بررسی تطبیقی مفهوم‌سازی استعاری این کلیدواژه در متون عرفانی فارسی و عربی از دو منظر ضروری است. از یک سو، مطالعات تطبیقی استعاره، اغلب بر تجربه‌گرایی جهانی متمرکز بوده‌اند، در حالی که این دو سنت، علیرغم اشتراک در طرح‌واره‌های بنیادین، تحت تأثیر گفتمان‌های فکری متمایز، ساختارهای مفهومی متفاوتی را در هسته معنایی خود پرورانده‌اند. از سوی دیگر، درک چگونگی مفهوم‌سازی استعاری «بلا»، کلید فهم تفاوت‌های بنیادین سلوکی در این دو جهان‌بینی است. لذا هدف اصلی این پژوهش، فراتر از توصیف شباهت‌های تجربی، دسته‌بندی ابعاد تنوع شناختی-فرهنگی «بلا» و تبیین چگونگی تعیین «کانون معنایی» این استعاره در دو سنت است.

۳-۱. پرسش‌های پژوهش

- کدام استعاره‌ها (حوزه‌های مبدأ) نقش عمده‌ای در مفهوم‌سازی «بلا» در دو مجموعه متون دارند؟
- ابعاد تنوع میان‌فرهنگی در مفهوم‌سازی «بلا» در متون عرفانی فارسی و عربی، در چه سطوحی (بسامد، بسط استعاری، نگاشت‌ها) قابل دسته‌بندی است؟

– کانون معنایی استعاره در دو پیکره متنی فارسی و عربی، چه تفاوت‌هایی در مفهوم‌سازی بلا به وجود آورده است؟

۴-۱. پیشینه پژوهش

بررسی پیشینه پژوهش حاضر را می‌توان در دو محور اصلی پی گرفت: نخست، مطالعات مرتبط با مفهوم‌سازی استعاری در زبان‌های فارسی و عربی، و دوم، پژوهش‌های مرتبط با مفهوم «بلا» در متون عرفانی. در حوزه مطالعات تطبیقی مفهوم‌سازی استعاری در زبان‌های فارسی و عربی، علی‌رغم فقدان پژوهشی که مستقیماً به بررسی مفهوم «بلا» پرداخته باشد، می‌توان به چند مطالعه اشاره کرد که از منظر روش‌شناختی و چارچوب نظری با پژوهش حاضر هم‌راستا هستند. محمدی و صلاح‌الدین (۱۴۰۲) در چارچوب نظریه اصلاح‌شده کوچش (۲۰۲۰) به بررسی نظام شناختی مفهوم ترس در زبان فارسی و عربی پرداخته‌اند. یافته‌های ایشان نشان می‌دهد که هر دو زبان از استعاره‌های مشترکی چون «سرما، ظرف، بیماری و حیوان» در سطح عام بهره می‌برند، اما در سطح خاص، تفاوت‌های فرهنگی قابل توجهی در مفهوم‌سازی ترس وجود دارد. همچنین، محمودی برمسی و همکاران (۱۴۰۲) در مطالعه‌ای تطبیقی، استعاره‌های مفهومی حوزه ترس را در سه اثر داستانی از زبان‌های فارسی، عربی و انگلیسی مورد بررسی قرار داده‌اند. نتایج این پژوهش، ضمن تأیید برخی جنبه‌های جهان‌شمول استعاره‌های مفهومی، بر تفاوت‌های فرهنگی در سطوح عام‌تر مفهوم‌سازی تأکید می‌کند. اما اغلب پژوهش‌های تطبیقی، نظیر علی میرزایی و همکاران (۱۴۰۲) بر مان‌ها و نجفی و همکاران (۱۴۰۲) بر شعر، با تکیه بر نظریه تجربه‌گرای استعاره (طرح‌واره‌های تصویری)، مفاهیم انتزاعی (مانند مضامین اجتماعی و جاودانگی) را مورد بررسی قرار داده و بر همسانی‌های ساختاری ناشی از تجارب بدنمند مشترک انسانی تأکید کرده‌اند.

در حوزه مطالعات مربوط به مفهوم «بلا» در متون عرفانی، می‌توان به پژوهش رکنی علی‌آباد (۱۳۹۵) اشاره کرد که به بررسی اصطلاح بلا و ابتلاء در مهم‌ترین آثار مشهور عرفانی تا قرن هفتم پرداخته است و ضمن تبیین جایگاه مفهوم بلا در اندیشه عرفانی، بر ارتباط مستقیم میان بلا و قرب الهی تأکید می‌کند. همچنین، بهنام‌فر و تقوی‌زیروانی (۱۳۹۸) به بررسی مفهوم بلاجویی در ادبیات عرفانی پرداخته‌اند و ضمن تأکید بر اهمیت مفهوم بلا در سلوک عرفانی، به تحلیل دلایل عدم بازتاب گسترده

شخصیت امام حسین (ع) در آثار عرفانی، علی‌رغم جایگاه والای ایشان به عنوان بزرگ‌ترین بلاجو، می‌پردازد.

آنچه پژوهش حاضر را از مطالعات پیشین متمایز می‌سازد، رویکرد شناختی-فرهنگی آن است. برخلاف مطالعات تطبیقی پیشین که عمدتاً در سطح جهان‌شمولی تجربه‌گرا (شناسایی طرح‌واره‌های تصویری مشترک) متوقف مانده‌اند، این پژوهش با بهره‌گیری از نظریه شناختی-فرهنگی کوچش (۲۰۰۵)، فراتر رفته و هدف خود را تبیین ابعاد تنوع بینا فرهنگی قرار داده است. این رویکرد امکان بررسی دقیق مفهوم‌سازی همخوان، تفاوت در نگاشت‌ها و استنتاج‌های استعاری، و در نهایت توصیف چگونگی دگرگونی در «کانون معنایی» بلا را فراهم می‌آورد.

۵-۱. روش پژوهش و چارچوب نظری

۵-۱-۱. مفهوم‌سازی و فرهنگ

در دیدگاه شناختی، «استعاره» مفهوم‌سازی^۱ یک حوزه انتزاعی تر بر حسب حوزه عینی تر است (ر.ک: لیکاف و جانسون، ۱۹۸۰؛ کوچش، ۲۰۱۰). یعنی معمولاً حوزه انتزاعی تر همچون عشق، بلا، زندگی و غیره (حوزه مقصد^۲) را با حوزه عینی تر همچون سفر، آتش، جنگ و غیره (حوزه مبدأ^۳) قیاس می‌کنیم تا با توجه به تناظرها/نگاشت‌های^۴ نظام‌مندی که میان عناصر مفهومی سازنده دو حوزه ارتباط برقرار می‌کند و باعث درک مشخصات حوزه مفهومی مقصد در چارچوب مشخصات حوزه مفهومی مبدأ می‌شود، فهم حوزه انتزاعی تر را ممکن کنیم (کوچش، ۲۰۱۰: ۲۴۱۶). بنابراین، همانگونه که لیکاف (۱۹۹۳) اعتقاد دارد، استعاره انتقال‌دهنده ساختار، روابط داخلی، منطق الگوی شناختی و کانون معنایی حوزه مبدأ به حوزه مقصد است.

از نظر کوچش (204:2010; Kövecses) مفهوم‌سازی‌ها تحت تأثیر هم‌زمان دو عامل «تجربه جهانی جسمانی» ناظر به بنیاد جسمانی ساختار ادراکی بشر و «بافت فرهنگی» رخ می‌دهد. بنابراین، از یک سو، «از آنجایی که تجربه جسمانی تقریباً در سراسر جهان مشابه است، طرح‌واره‌های تصویری احتمالاً جهانی هستند و استعاره‌های مفهومی مرتبط با آن‌ها توسط بسیاری از فرهنگ‌های مختلف به اشتراک گذاشته می‌شود» (Boers, 1999: 48). اما از سوی دیگر، شناخت از تعامل بدن با جهان فرهنگی

1. Conceptualization

2. Target domain

3. Source domain

4. Mapping

سرچشمه می‌گیرد (Gibbs, 1999:162)؛ بنابراین، فرهنگ خاصی که در آن یک استعاره توسعه می‌یابد، به همان اندازه در شکل دادن به شکل استعاره‌های مفهومی در زبان‌ها/فرهنگ‌های مختلف اهمیت دارد که خود تجربیات بدنی جهانی (Musolf, 2004). علاوه بر این، چندین محقق اشاره کردند که تنوع در استعاره را می‌توان در یک زبان/فرهنگ نیز یافت زیرا خود فرهنگ‌ها و زبان‌ها یکپارچه نیستند، بلکه شامل تنوع زیادی می‌شوند که ناشی از تفاوت‌های اجتماعی، منطقه‌ای، قومی، خرده‌فرهنگی و فردی است (Kövecses, 2005). کوچش ناظر به تنوعات چشمگیر مفهوم‌سازی استعاری در بین فرهنگ‌های مختلف و درون یک فرهنگ از دو بعد اصلی تنوع «بینا فرهنگی» و «درون فرهنگی» سخن می‌گوید که در این مجال به اقتضای موضوع به نوع نخست می‌پردازیم.

۲-۵-۱. تنوع بینا فرهنگی

بارزترین بعد تنوع در مفهوم‌سازی استعاری، بعد بینا فرهنگی است که چند شکل اساسی دارد: الف) ترجیح در انتخاب برخی استعاره‌های مفهومی و نه مسأله وجود یا فقدان حوزه‌های مبدأ خاص: در این حالت مجموعه استعاره‌های مفهومی برای یک حوزه مقصد مشخص، تقریباً بین دو زبان/فرهنگ یکسان است، اما یک زبان/فرهنگ به کاربرد تعدادی از این استعاره‌ها تمایل بیشتری نشان می‌دهد. به عقیده کوچش دست کم در «قلمرو یک تمدن واحد» این نوع تنوع در استعاره‌های مفهومی بسیار رایج است؛ ب) مفهوم‌سازی هم‌خوان: مراد کوچش از هم‌خوانی^۱ آن است که زبان‌های مختلف در سطوح پایین‌تر ساختار ادراکی خود از حوزه‌هایی مبداً متفاوت اما هم‌خوان برای مفهوم‌سازی یک حوزه مقصد واحد بهره می‌برند در حالی که در سطوح بالاتر احتمال اشتراک بینا فرهنگی حوزه‌های مبدأ بیشتر است. برای نمونه در زبان‌های انگلیسی و چینی برای سیاست استعاره سطح عام مشترک «سیاست ورزش است» به کار می‌رود اما در زبان انگلیسی آمریکایی این حوزه مبدأ مشخصاً فوتبال آمریکایی یا بیس‌بال و در زبان چینی تنیس روی میز، والیبال یا فوتبال است (Kövecses, 2005:120؛ ج) مفهوم‌سازی بدیل^۲: ممکن است در «دامنه استعاره‌های مفهومی»^۳ یعنی حوزه‌های مبداً بی که زبان‌ها/فرهنگ‌ها برای مفهوم‌سازی حوزه‌های مقصد خاص در اختیار دارند تفاوت‌هایی وجود داشته باشد. به طور مثال زبان چینی در تمام حوزه‌های مبدأ استعاری شادی همچون بالا، نور و مایع درون

1. congruence

2. Alternative conceptualization

3. Range of metaphor

ظرف با انگلیسی مشترک است، اما استعاره «شادی گل هایی در قلب است» در چینی به کار می رود، ولی در انگلیسی وجود ندارد. نینگ یو (۱۹۹۵، ۱۹۹۸) کاربرد این استعاره را نشان دهنده «خصلت درون گراتر چینی ها» و در تضاد با استعاره انگلیسی «شادی از زمین جدا بودن است» می داند که اصلاً در چینی وجود ندارد و منعکس کننده شخصیت نسبتاً «برونگرا»ی انگلیسی زبانان است؛ (د تفاوت در نگاشت های استعاره: در زبان شناسی شناختی نگاشت ها جنبه های انعطاف پذیر استعاره هستند. نگاشت هایی که استعاره های مفهومی خاصی را شکل می دهند، می توانند در طول زمان از فرهنگی به فرهنگ دیگر و از خرده فرهنگی به خرده فرهنگ دیگر تغییر کنند. به طور مثال استعاره زندگی سفر است نگاشت های بسیار ثابتی دارد (ر.ک: لیکاف، ۱۹۹۰: ۱۹۳) که بر اساس آن انسان ها مسافر، اهداف انسان مقاصد سفر و مشکلات زندگی موانع موجود در مسیر است اما عرفان اسلامی به عنوان یک خرده فرهنگ دینی نگاشت های متفاوتی از این استعاره ایستا ارائه می دهد. به طور مثال در سفر زندگی، مقاصد میانه و اهداف جزئی همه بیراهه و انحراف از مسیر محسوب می شوند لذا سفر زندگی در عرفان باید به یک مقصد یگانه یعنی رضای الهی یا وصال حق ختم شود؛ (ه تفاوت در استنتاج ها/استلزام ها: گاه دو زبان یا گونه زبانی، استعاره مفهومی واحدی دارند اما حوزه مبدأ در هر یک از این زبان ها یا گونه های زبانی باعث بروز مجموعه استنتاج ها/استلزام هایی متفاوت از دیگری می شود. به طور مثال استعاره «بلا، نیرو است» در هر دو زبان فارسی و عربی مشترک است، اما استلزام های متفاوتی ایجاد می کند. در زبان عربی، استنتاج اصلی بر «شدت و دفع» این نیرو متمرکز است. اما در زبان فارسی، استنتاج اصلی بر «پالایش و رشد دهنگی نیرو» متمرکز است. از این رو اگر بلا نیرو است (مانند پتک)، پس باید در برابر آن ثابت قدم بود تا این نیرو موجب کمال و قوام سالک شود.

۳-۵-۱. روش پژوهش

از آنجا که تحقیقات استعاره مبتنی بر پیکره، به کشف استعاره های مفهومی از نظر فراوانی، ماهیت و نظام مندی یک نگاشت استعاره در گفتمان کمک می کند (ر.ک: کولر، ۲۰۰۶)، بر اساس این رویکرد در پژوهش حاضر پیکره زبانی، نخست با استفاده از قابلیت جستجوی رایانه ای واژه بلا در متن مهم ترین آثار عرفانی منظوم و منثور عربی و فارسی از قرن ۴ تا پایان قرن ۷ به کمک نرم افزار عرفان ۳ فراهم آمد و سپس از میان عبارت های حاوی واژه بلا، عبارت های متضمن استعاره مفهومی به صورت دستی استخراج شد. اگرچه در رویکرد پیکره بنیاد (Geeraerts، ۲۰۰۸) باید واژه و تمام کلیدواژه های مرتبط با آن در متون جستجو شود، حجم و گستره منابع عرفانی، بررسی آن حجم از داده را زمان بر و

ناممکن می‌کرد؛ لذا پژوهش پیش رو به بررسی واژه کلیدی «بلا» در متون فارسی و «البلاء» در متون عربی محدود و تمام معادل‌های دیگر واژه در دو زبان از مطالعه کنار گذاشته شد. در تجزیه و تحلیل داده‌ها روش‌های کمی و کیفی را با هم ترکیب کردیم تا ضمن مقایسه آماری حوزه‌های مبدأ در دو زبان، تفاوت‌های شناختی مفهوم‌سازی بلا در دو پیکره آشکار شود. پیکره مورد استفاده در این پژوهش شامل آثاری می‌شود که در جدول شماره (۱) فهرست شده است:

جدول ۱. فهرست متون منتخب عرفانی فارسی و عربی از قرن ۴ تا پایان قرن ۲

متون فارسی	کشف المحجوب / طبقات الصوفیه / مناجات نامه خواجه عبد الله انصاری / تمهیدات / مبینی / روح الأرواح فی شرح أسماء الملك الفتاح / حدیقه الحقیقه و شریعه الطریقه / مکاتیب سنایی / حالات و سخنان ابوسعید ابو الخیر / أسرار التوحید فی مقامات أبی سعید / قصه یوسف / مقامات ژنده پیل / شرح شطحیات / عہر العاشقین / تذکره الأولیاء / الہی نامہ / اسرار نامہ / دیوان عطار / معارف بہاء ولد / مثنوی معنوی / دیوان کبیر شمس / فیہ ما فیہ / کلیات عراقی
متون عرفانی فارسی	المحاسبی / ختم الأولیاء / ادب النفس / ریاضۃ النفس / نحو القلوب / غور الامور / کیفیۃ السلوک الی رب العالمین / کتاب المخاطبات (المواقف) / التعرف لمذهب التصوف / الانوار فی علم الاسرار و مقامات الابرار / قوت القلوب فی معاملۃ المحبوب / ابوطالب مکی / تہذیب الاسرار فی اصول التصوف / ذکر النسوة المتعبدات الصوفیات / حلیۃ الاولیاء و طبقات الاصفیاء / الالف المالوف علی اللام المعطوف / الرسالة القشیریۃ / شرح أسماء الله الحسنی / لطائف الاشارات / کتاب المعراج / نحو القلوب (قشیری) / اربع رسائل فی التصوف / منازل السائرین / إحياء علوم الدین / مجموعه رسائل الامام الغزالی / دیوان ابن فارض

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۲-۱. جهانی بودن استعاره‌های بلا در متون عرفانی فارسی و عربی

استعاره مفهومی «بلا» در پیکره فارسی ضمن ۴۱۶ عبارت زبانی و در پیکره عربی ضمن ۲۶۵ عبارت زبانی متجلی شده است که جدول (۱) بسامد وقوع رایج‌ترین حوزه‌های مبدأ در دو پیکره را فهرست می‌کند. بر اساس نتایج، پنج استعاره مفهومی برتر عبارتند از:

در پیکره فارسی: (۱) نیرو؛ (۲) ظرف؛ (۳) خوردنی/نوشیدنی؛ (۴) حرکت؛ (۵) آتش/گرما

در پیکره عربی: (۱) نیرو؛ (۲) حرکت؛ (۳) ظرف؛ (۴) شیء؛ (۵) درد/بیماری

بر اساس نظر لیکاف و جانسون در سطح مفهومی، تجربیات اولیه ما به صورت طرحواره‌های تصویری همچون «حرکت»، «نیرو» و «ظرف» آشکار می‌شوند و این طرح‌واره‌های تصویری می‌توانند به عنوان حوزه مبدأ نگاشت استعاری به کار روند؛ چنانکه در میان پربسامدترین حوزه‌های مبدأ استعاره بلا به چشم می‌خورند. از منظر شناختی «تجربه‌های فیزیکی پایه ما از جهان خارج تصاویری را در ذهن

پدید می‌آورد که ما آن‌ها را به زبان خود انتقال می‌دهیم. این تصاویر یا ساخت‌های ذهنی طرحواره‌های تصویر نامیده می‌شوند که بسیاری از مفاهیم انتزاعی ما را به صورت استعاری ساختار می‌دهند» (کوچش و همکاران، ۲۰۱۰: ۴۳). به طور مثال نیروها در جهان فیزیکی به اشکال مختلفی چون هُل دهنده، کشنده، به حرکت درآورنده و نیز نیروهای طبیعی چون امواج، باد، طوفان و ... بر ما عمل می‌کنند و ما را تحت تأثیر قرار می‌دهند. عارف نیز متأثر از ساختار دانشی که به طور مستقیم از تجربه جسمانی پیش مفهومی وی برمی‌خیزد، انواع نیروها را به عنوان حوزه مبدأ برای مفهوم‌سازی بلا به کار می‌گیرد (۱۳.۴۶٪ در پیکره فارسی و ۲۵.۲۸٪ در پیکره عربی).

جدول ۲. بسامد رخداد رایج‌ترین حوزه‌های مبدأ «بلا» در متون عرفانی فارسی و عربی

حوزه مبدأ در متون فارسی	بسامد	درصد٪	حوزه مبدأ در متون عربی	بسامد	درصد٪
نیرو	۵۶	۱۳.۴۶	نیرو	۶۷	۲۵.۲۸
ظرف	۵۲	۱۲.۵	حرکت	۴۷	۱۷.۷۳
خوردنی/نوشیدنی	۴۴	۱۰.۵۷	ظرف	۴۰	۱۵.۰۹
حرکت	۴۱	۹.۸	شیء	۳۲	۱۲.۰۷
آتش/گرما	۳۷	۸.۸۹	درد/بیماری	۲۷	۱۰.۱۸
ابزار جنگ/مجازات	۳۵	۸.۴۱	خوردنی/نوشیدنی	۱۰	۳.۷۷
بار	۳۲	۷.۶۹	بند و دام	۹	۳.۳۹
درد/بیماری	۳۰	۷.۲۱	راه	۶	۲.۲۶
بند و دام	۲۶	۶.۲۵	پرده و پوشش	۶	۲.۲۶
متاع ارزشمند	۲۰	۴.۸۰	ابزار جنگ/مجازات	۵	۱.۸۸
شیء	۱۷	۴.۰۸	محک و سنجه	۵	۱.۸۸
لباس	۹	۲.۱۶	بار	۵	۱.۸۸
محک و سنجه	۵	۱.۲۰	متاع ارزشمند	۳	۱.۱۳
ناز و دلال معشوق	۴	۰.۹۶	آتش/گرما	۳	۱.۱۳
حیوان	۴	۰.۹۶	لباس	۰	۰
راه	۴	۰.۹۶	حیوان	۰	۰
پرده و پوشش	۰	۰	ناز و دلال معشوق	۰	۰
کل	۴۱۶	۱۰۰	کل	۲۶۵	۱۰۰

بلا بر اساس طرحواره تصویری نیرو به چند شکل مفهوم‌سازی می‌شود: (۱) قدرتی احاطه‌گر و مسلط از بالا که در عربی با فعل «سَلَطَ» و حرف استعلا «عَلَى» در معنای «بر» و «روی»: «إِنَّ الْأَشْيَاءَ كُلَّهَا عَلَى

ضریرین: مسخر لک و مسلط علیک.... و ما سلط علیک فقد سخرت له أنت و هو بلاء علیک (ابوطالب مکی، ۱۴۱۷، ج ۲: ۳۳۳)؛ سلط الله البلاء علی ایوب (السلمی، ۱۳۶۹، ج ۱: ۴۳) و در فارسی نیز این مفهوم با فعل «گماردن» و حرف اضافه «بر» متجلی می‌شود. این نگاشت، بلا را نه صرفاً یک نیروی طبیعی، بلکه یک نیروی کنترل‌شده، مأمور و از پیش تعیین‌شده مفهوم‌سازی می‌کند که بر فرد تسلط می‌یابد: «حق تعالی آفت و بلا بر من نگماشتی» (محمدبن زید طوسی، ۱۳۸۲: ۱۲۵)؛ «نگر که چه بلا بر تو گماریم» (مبیدی، ۱۳۷۱، ج ۶: ۲۰) می‌آید؛ (۲) نیروی طبیعی چون باد، طوفان، سیل و گرداب: ریاح البلاء و الفتن (ابوطالب مکی، ۱۴۲۴: ۲۳۹) و «باد بلا» (انصاری، ۱۳۸۲: ۴۹)، «طوفان بلا» (مولوی، ۱۳۷۳: ۹۶۸)؛ (۳) نیروی خردکننده همچون «آسیای بلا» (مبیدی، ۱۳۷۱، ج ۵: ۶۵۱) یا «زیر دندان بلا» (مولوی، ۱۳۸۴: ۵۳۷).

طرحوارهٔ حجمی^۱ یا استعارهٔ ظرف یکی از بنیادی‌ترین حوزه‌های مبدأ و سازوکارهای شناختی بلا و دومین طرحوارهٔ تصویری که در مفهوم‌سازی بلا به کار می‌رود (۱۲.۵٪ در پیکرهٔ فارسی و ۱۵.۰۹٪ در پیکرهٔ عربی). به اعتقاد جانسون و لیکاف تجربه‌ای که انسان از وجود فیزیکی خود مبنی بر اشغال بخشی از فضا دارد، درک مفهوم انتزاعی «حجم/ظرف» را برای او امکان‌پذیر می‌سازد، بنابراین انسان می‌تواند خود را مظروف، و مکان‌هایی را که دارای حجم هستند (مانند تخت، اتاق، خانه)، نوعی ظرف بپندارد. این تجربه فیزیکی به مفاهیم دیگری که به لحاظ جوهری یا مفهومی حجم‌ناپذیرند، بسط داده می‌شود و در نتیجه طرحواره‌های انتزاعی‌ای از احجام فیزیکی در ذهن پدید می‌آید. برای نمونه در لطائف‌الاشارات آمده است: «نعم العبد لأنه خرج من البلاء علی الوجه الذی دخل فیه» (القشیری، ۱۹۸۱، ج ۳: ۲۵۹). بدین ترتیب برای بلا که مفهوم ذهنی است، حجمی قائل شده است که کسی به داخل آن وارد شده یا از آن بیرون می‌آید. در پیکرهٔ فارسی نیز در بلا افتادن/افکندن «بنگر اندر من که خود را در بلا افکنده‌ام» «گفتم که دلا تو در بلا افتادی» (مولوی، ۱۳۸۴: ۱۰۳۰) و از بلا جهیدن/بیرون آمدن موجب ظرف‌انگاری بلا می‌شود «تا به مکرم از بلا بیرون جهید» (مولوی، ۱۳۷۳: ۴۳). کلماتی چون «در»، «بر»، «روی»، «زیر» و نظایر آن، در وهلهٔ نخست بیان‌گر روابطی فضایی هستند و زمانی که با واژگان غیر مکانی ترکیب می‌شوند، بازنمایی‌هایی ذهنی با «ساختارهایی فضایی» را ایجاد می‌کنند.

رویداد حرکت یکی از عناصر تأثیرگذار در مفهوم‌سازی است، بدین صورت که مفاهیم انتزاعی پس از ارتقاء از حالت ذهنی به مادی و جسمانی، قابلیت حرکت یافته‌اند. به عقیده لیکاف و جانسون در طرحواره حرکتی، یک متحرک وجود دارد که مسافت بین دو مؤلفه مبدأ و مقصد را می‌پیماید (لیکاف و جانسون، همان: ۶۱). استعاره حرکت سومین طرحواره پرتکرار در مفهوم‌سازی بلاست (۹۸٪ در پیکره فارسی و ۱۷.۷۳٪ در پیکره عربی). مترجم احیاء العلوم درباره باهم آیی واژه بلا با فعل‌هایی که دلالت بر حرکت از بالا به پایین دارند می‌گوید: «چون خدای عزوجل بنده را نیکویی خواهد و خواهد که دوستی با وی خالص گرداند، بلا بر وی بریزد... این معنی را به دو لفظ یاد فرموده است: «صَبَّ» و «ثَجَّ». «صَبَّ» مخصوص است به ریختنی که از بالا باشد (ر.ک: ترجمه احیاء علوم الدین، ج ۴: ۲۲۷). در پیکره عربی، افعالی چون «صَبَّ» (ریختن از بالا با شدت)، «نَزَلَ» (پایین آمدن) این جریان و فرود را توصیف می‌کنند. «صَبَّ» بر شدت، غلبه و انبوهی تأکید دارد: «قوم صب علیهم البلاء صَبًا...» (السملی، ۱۴۲۶: ۴۰۷). در الهی‌نامه عطار نیز ضمن حکایتی وقتی سپهداری برای کوتوالی قلعه‌ای بسیار بلند می‌سازد تا هیچ بلایی به آن نرسد، در این حال دیوانه‌ای بدو می‌رسد و او را به علت چنین پنداری به تیره‌حالی و نادانی متهم می‌کند (عطار، ۱۳۸۵: ۳۰۰) و می‌گوید:

بلا چون ز آسمان می‌افتد آغاز به قلعه می‌روی پیش بلا باز

البته ضمن توجه به جهت حرکت بلا از بالا به پایین: «چون ز بالا بلا نهد به تو روی» (سنایی، ۱۳۸۳: ۱۶۷) در اغلب استعاره‌ها بلا مایعی است که از بالا به پایین می‌ریزد: «بلا و محنت این است که بر ما ریختند» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۵۴۵). در پیکره عربی، گاه بلا به عنوان یک شخص یا موجود متحرک تصویر می‌شود که قادر به اقبال و ادبار است: «أنی اکره البلاء إذا اقبل، فاذا أدبر لم یسرنی» (کلاباذی، ۱۹۳۳، ج ۴: ۹۰).

۲-۲. تنوع میان فرهنگی در استعاره‌های بلا در متون عرفانی فارسی و عربی

۲-۲-۱. ترجیح در انتخاب برخی استعاره‌های مفهومی

در حالی که با اتکای صرف به آمار بسامد رایج‌ترین حوزه‌های مبدأ در مفهوم‌سازی بلا، بسیاری از استعاره‌ها در هر دو پیکره فارسی و عربی مشترک است، تحلیل‌های کیفی حاکی از تفاوت‌های معنایی بسیار میان آن‌هاست که نشان می‌دهد عرفای فارسی‌زبان و عرب درک متفاوتی از بلا دارند. نخستین عاملی که سبب تفاوت و تنوع بینا فرهنگی در مفهوم‌سازی بلا می‌شود آن است که علی‌رغم اشتراک در بسیاری از حوزه‌های مبدأ، هر یک از زبان‌ها اولویت‌های متفاوتی در کاربرد این حوزه‌های مبدأ

دارند و این ترجیح در انتخاب برخی استعاره‌ها نسبت به دیگری حاکی از درک متفاوت ایشان از بلاست. به عنوان مثال، در پیکره فارسی «آتش» پنجمین حوزه مبدأ است، در حالی که در پیکره عربی در مقام سیزدهم قرار می‌گیرد. علاوه بر این در حالی که «بلا خوردنی/نوشیدنی است» در پیکره فارسی جزو سه استعاره نخست است، در پیکره عربی مقام ششم را دارد. به عبارت دیگر، فراوانی استفاده از استعاره‌های مفهومی مشترک در دو زبان/فرهنگ موجب تنوع و تفاوت فرهنگی شده است (Kövecses, 2015: 13).

یعنی آنگونه که جدول شماره (۲) نشان می‌دهد، جایی که عارف فارسی‌زبان بلا را ذیل مدل فرهنگی «بلاجویی و تلذذ» به عنوان قوتی آسمانی: «عشق بگوید الصلا مایده دو صد بلا» (مولوی، ۱۳۸۴: ۴۰۷) یا شرابی روحانی «شراب بلا در قدح ولا» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۲۰۴) مفهوم‌سازی کند که آدمی آن را می‌خورد یا از آن می‌نوشد تا طبع وی را بسازد یا چون چاشنی آن را بر غذا می‌افزاید تا خوش‌تر شود: «بلا در محبت در باید چون نمک در دیگ» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۱۴۰)، عارف عرب‌زبان، بلا را همچون ظرفی می‌پندارد که بی‌اراده و اختیار در آن افتاده است: «فوقعوا فی البلاء» (القشیری، ۱۹۸۱، ج ۱: ۴۳۹). یا جایی که در زبان فارسی ترجیح می‌دهند مفهوم بلا را از طریق حوزه مبدأ ظرف مفهوم‌سازی کنند و آدمی را محتوا یا مظهر آن ظرف بینگارند، در پیکره عربی، تمرکز بر طرح‌واره‌های نیرو و حرکت است که بر مبدأ خارجی و اقتدار الهی تأکید دارند: منهم من صب علیهم البلاء صبا و أمدهم بالصبر و الرضا (ابونعیم الاصبهانی، بی‌تا، ج ۱۰: ۲۲۹)؛ فإذا نزل العذاب بساحتهم، و أناخ البلاء (القشیری، ۱۹۸۱، ج ۳: ۲۴۴)؛ عند نزول البلاء (السلمی، ۱۴۲۴: ۱۰۲)؛ «حل به من البلاء» (المحاسبی، ۱۴۲۰: ۱۰۲). فعل‌هایی همچون «نزل، حل، أناخ، وقع، صب» بلا را به منزله مایعی که از بالا به پایین سرازیر می‌شود (سال و جری من علو) نشان می‌دهد.

۲-۲-۲. مفهوم‌سازی هم‌خوان^۱

از نظر کوچش (Kövecses, 2005) مفهوم‌سازی در دو سطح عام که برآمده از شناخت جسمانی انسانی است و سطح خاص که در نتیجه بسط و تفصیل طرح‌واره‌های جهانی است صورت می‌گیرد. دو زبان/فرهنگ که دارای استعاره سطح عام مشترکی هستند می‌توانند حوزه‌های مبدأ متفاوتی برای مفهوم‌سازی یک حوزه مقصد واحد داشته باشند. برای نمونه زبان‌های عربی و فارسی از استعاره سطح

عام مشترک «بلا ظرف/مکان است» برای مفهوم‌سازی بلا استفاده می‌کند. اما در حالی که در زبان فارسی، این حوزه مبدأ مشخصاً ظروفی چون مجمر، بوته، کوره، تنور و نظایر آن است، در متون عربی بلا صرفاً به شکل عام با حرف اضافه «من»، «فی» و «ب» یا فعل‌های نظیر «وقع، دخل، خرج و ...» مثل عبارت «فوقعوا فی البلاء» (القشیری، ۱۹۸۱، ج ۱: ۴۳۹) به منزله ظرف یا مکانی بازنمایی می‌شود که آدمی در آن می‌افند و به آن وارد یا از آن خارج می‌شود. یا به یک ظرف عمیق نگاشت می‌شود که سالک در آن غوطه‌ور است: «قد غرق فی بلائه» و «المغموسة فی البلاء» (کلاباذی، ۱۹۳۳ ج ۱: ۲۶۲).

در پیکره فارسی طرحواره ظرف اغلب به صورت توأمان با حوزه مبدأ آتش به کار می‌رود، از این رو «مجمره» (آتش‌دان)، کوره (جای گداختن شیشه یا آهن و جای پختن سفال و «بوته» (جای گداختن طلا و نقره)، «تنور» و «دیگ» ظرف‌های ویژه‌ای هستند که برای مفهوم‌سازی بلا به کار می‌روند: «مردی بود در بوته بلا پالوده... در مجمره بلا جگر او بیش کباب کردند» (مبیدی، ۱۳۷۱، ج ۶: ۳۰۹)؛ «در کوره بلا و بوته ابتلا در رو» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۲۹۷). علاوه بر این عرفای فارسی‌زبان هنگام صحبت از بلا به جای استفاده کلی از طرحواره ظرف به صورت مشخص آن را ظرف/مکانی عمیق چون چاه، خندق و غرقاب یا هراسناک و خطرآفرین مفهوم‌سازی می‌کنند.

یکی دیگر از استعاره‌هایی که در هر دو زبان وجود دارد ولی در زبان عربی در سطح بسیار عام و در زبان فارسی با حوزه‌های مبدأ متفاوت و متنوع اما همخوان آمده استعاره «نیرو» است. عناصر اساسی طرحواره «نیرو»، منبع، هدف، شدت و جهت نیرو است (ر.ک: جانسون، ۱۹۸۷: ۴۲-۴۴). در عربی، نگاشت‌های مرتبط با «شدت» برجستگی دارد لذا بلا صرفاً نیرویی آسیب‌رسان (ضرب البلاء / لوقطعنی البلاء) است که شدت و ضعف دارد (بل هی أشد بلاء) (المحاسبی، ۱۴۲۰: ۴۳۶)؛ «کان بلاؤه أخف» (القشیری، ۱۹۸۱، ج ۲: ۴۵۶) و می‌توان آن را دفع کرد «یدفع عنها من البلاء» (ابونعیم الاصبهانی، بی تا، ج ۶: ۴۲۸) اما در زبان فارسی علاوه بر طرحواره کلی «نیرو» به صورت جزئی ابزار اعمال نیرو یا ابزار آسیب‌رسان همچون «سیلی و قفا»، «عقابین» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۴۹۱)؛ «پتکی» (بهاء‌الدین ولد، ۱۳۸۲، ج ۱: ۲۹۴)؛ تیر (محمدبن زید طوسی، ۱۳۸۲: ۱۲۰) مفهوم‌سازی می‌شود.

در هر دو مورد، سطح عام استعاره مشترک است، اما تفاوت در انتخاب جزئی‌ترین سطوح طرح‌واره‌های مبدأ موجب شده تا مفهوم‌سازی همخوان، زمینه‌ساز شکل‌گیری کانون معنایی متمایز در دو فرهنگ شود.

یکی دیگر از انواع تنوع بینا فرهنگی استعاری آن است که در آن دامنه‌های مبدأ منحصر به فرد برای یک حوزه مقصد خاص در زبان‌های مختلف استفاده می‌شود. کوچش (۲۰۱۰) توضیح می‌دهد گاه دامنه مقصد از طریق مجموعه‌ای از حوزه‌های منبع مختلف درک می‌شود چرا که یک مبدأ واحد نمی‌تواند تمام جنبه‌های مفهوم مقصد را نشان دهد. گذشته از این نظام ادراکی تک بعدی نیست و حوزه‌های مقصد تنها محدود به یک مفهوم مبدأ نیست از این رو دامنه حوزه‌های مبدایی که زبان‌ها و فرهنگ‌ها برای مفهوم‌سازی حوزه‌های مقصد خاص در اختیار دارند می‌تواند متفاوت باشد. به طور مثال در متون عرفانی فارسی حوزه‌های مبدأ «لباس»، «ناز و دلال معشوق» و «حیوان» حوزه‌های منحصر به فردی هستند که هیچ نمونه‌ای در زبان عربی ندارند روی هم رفته ۵.۰۴٪ از کل داده‌های فارسی را دربرمی‌گیرند:

الف) بلا حیوان است: تعامل انسان‌ها با عناصر طبیعت به‌ویژه جانوران تلقی خاصی از منش و شخصیت نمادین جانوری را در ذهن و زبان مردم رقم می‌زند که در بیان اندیشه‌های اخلاقی و بروز نگاه اجتماعی آنان دست‌مایه مفهوم‌سازی می‌شود. یکی از استعاره‌های بلا در پیکره فارسی که در متون عربی هیچ نمونه متناظری ندارد، استعاره حیوان است: «سرما و گرما و بلا چون شیر و گرگ و پلنگند از در گهی بیرون می‌آیند چون بالله باشی دل سرما را با تو گرم کند و دل گرما را با تو خنک کند» (بهاءالدین ولد، ۱۳۸۲، ج ۱: ۲۸۶).

بس گریزند از بلا سوی بلا بس جهند از مار سوی اژدها

(مولوی، ۱۳۷۳: ۳۹)

با توجه کاربرد حیواناتی چون اژدها، پلنگ و خارپشت در حوزه مبدأ، در نگاه نخست بلا به عنوان نیرویی هراسناک و زیان‌سان مفهوم‌سازی می‌شود اما با بهره‌بردن توأمان از حوزه مبدأ «متاع ارزشمند» به همراه حوزه حیوان، کانون معنایی این استعاره تغییر می‌کند، چنانکه بلا علی‌رغم آسیب و خطری که به عنوان یک حیوان وحشی برای آدمی دارد، به منزله متاع ارزشمندی مفهوم‌سازی می‌شود که آدمی در طلب آن است ولی قادر نیست بهای آن را بپردازد: «اگر بلا اژدهایی گردد، اول کسی من باشم که خود را لقمه او سازم و با این همه عمری گذاشتم در طلب بلا، و هنوز با من می‌گویند که: تو را چندان بندگی [نیست که] به بلای ما ارزد» (عطارد، ۱۳۹۸، ج ۲: ۷۰). حتی گاهی در تقابل با مفهوم‌سازی نخست، بلا به جای اینکه حیوان شکارچی و قدرتمندی باشد که آدمی را شکار می‌کند، خود به عنوان

طعمه کوچک، شکار آدمی می‌شود (مولوی، ۱۳۸۴: ۳۹۶):

همه کس را شکار کرد بلا عاشقان را بلا شکار بود

ب) بلا معشوق یا ناز و دلال معشوق است: یکی از حوزه‌های بدیل بلا در پیکره فارسی که ارزشگذاری مثبتی نسبت به این مفهوم دارد، حوزه مبدأ معشوق و استنتاج‌های مرتبط با این حوزه چون ناز، تجمش، دلال و دشنام معشوق است. چنانکه سمعانی با کاربست توامان دو حوزه مبدأ خوراکی و معشوق معتقد است: «بلا در محبت در باید چون نمک در دیگ. هر آن صاحب جمالی که بر عاشق خود دلال نکند داد جمال خود نداده است» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۱۴۰) و همچنین در توضیح عبارات «البلاء للاولياء كاللهب للذهب» می‌گوید از زبان عاشقان حقیقی خطاب به سالکان عافیت جو می‌گوید: «تویی به عافیت و شیفته منم به بلا» (همان: ۲۲۱). میدی نیز با استفاده توامان دو حوزه معشوق و آتش درباره عاشقانی که متحمل بلا می‌شوند می‌گوید: «هر چند که آسیب دهر و بلا بیش بینند بر بلای خویش عاشق‌ترند... چون پروانه شمع بر فتنه خویش هر روز فتنه‌ترند» (میدی، ۱۳۷۱، ج ۶: ۳۰۸). مثنوی نیز بلا را «مغازله و عشق‌ورزی» مفهوم‌سازی می‌کند که خدا نسبت به عزیزان آن را روا می‌دارد:

ز آن بلاها بر عزیزان بیش بود کان تجمش یار با خوبان فزود

لاغ با خوبان کند در هر رهی نیز کوران را بشوراند گهی

(مولوی، ۱۳۷۳: ۸۵۸)

ج) بلا لباس است: در پیکره فارسی، بلا در چند مورد به عنوان لباس مفهوم‌سازی می‌شود که دو کارکرد شناختی دارد: گاهی بلا به صورت عام نخست جامه‌ای است که «زیب و نشان» اشخاص قلمداد می‌شود: در انجمن دوستی جز لباس بلا نپوشند (میدی، ۱۳۷۱، ج ۸: ۳۸۸)، «بلا لباس اولیاست» (هجویری، ۱۳۸۴: ۵۰۴) یا «عمامه بلا بر سر پیچیدند و مهر ما بجان و دل خریدند» (میدی، ۱۳۷۱، ج ۱: ۵۰۸) و گاه نیز تن پوش ویژه و گرانبهایی است که پادشاه و یا امیری به نوکر خود می‌پوشاند و در این صورت کارکرد «عزت‌بخشی و احترام» دارد: «بلا از درگاه ما خلعت دوستانست» (میدی، ۱۳۷۱، ج ۴: ۳۲۴)

یا

در بلاء من ولاء دوستان پنهان بود زین قبل من دوستان را جمله آن خلعت کنم

(محمدبن زید طوسی، ۱۳۸۲: ۲۴۳)

اما در پیکره عربی، استعاره «بلا ستر است» هیچ نمونه متناظری در فارسی ندارد. باهم آیی فعل‌هایی چون «حَجَبَ، كَشَفَ وَ ظَهَرَ» در عبارتهایی چون «بلوتك فحجبك البلاء عن امری» (النفری، ۱۴۱۷: ۲۹) موجب مفهوم‌سازی بدیل بلا به منزله «ستر و پرده» ای شده است که نفری در گفتگوی خدا و بنده آن را حجابی می‌داند که باید دریده شود: «قال لی حجابی البلاء و حجابك البلاء حرق حجابی حجابك» (النفری، ۱۴۱۷: ۵۰). این پرده بر بندگان سایه می‌افکند: «لما أَظْلَهُمُ البلاء» (القشیری، ۱۹۸۱: ج ۱: ۴۷۲) چرا که «أَظْلَى الغمام و الشجرة» در عربی «القی علیهِ ظِلُّهُ أی سَتَرَهُ» معنی می‌شود. در عبارت دیگری بلا همچون سراپرده‌ای بنده را دربرمی‌گیرد: «أحاط بهم سراقق البلاء» (القشیری، ۱۹۸۱: ج ۳: ۱۵۴) که در درباره «سراقق» نوشته‌اند: «من الفارسیة: سَرَأَی رأس، أو أعلى و پرده أی ستار. و قد تكون من السریانیة «oqidaras» أی ستر و حجاب» (ضناوی، ۲۰۰۴: ۲۷۳). کارکرد شناختی این استعاره «پوشاندگی» است.

۲-۲-۴. تفاوت در نگاشت‌ها و استنتاج‌های استعاری

نگاشت‌های یک استعاره می‌تواند در دو زبان یا گونه زبانی متفاوت باشد چرا که جنبه‌های انعطاف‌پذیر استعاره محسوب می‌شوند و می‌توانند در طول زمان یا از فرهنگی به فرهنگ دیگر تغییر کنند. علاوه بر نگاشت‌های منفرد که استعاره‌های مفهومی با خود همراه دارند، آن‌ها همچنین دانش غنی درباره حوزه مبدأ متکی بر همان فرهنگی که از آن برآمده برای ما فراهم می‌آورد. این بدان دلیل است که جنبه‌های گوناگون حوزه مبدأ را که در نگاشت‌ها به صراحت بیان نمی‌شود می‌توان استنباط کرد؛ لذا نگاشت‌های استعاری پی‌آمدها و استنتاج‌های غنی و گاه مفصلی در بردارند.

به طور مثال در تجلی‌های زبانی استعاره «بلا خوردنی/نوشیدنی است» در زبان عربی جز عنصر طعم: «بَمَرٌ بِلَانَهُ» (ابوطالب مکی، ۱۴۱۷: ج ۲: ۱۰۴) نشانه‌ای از سایر ساختارهای دانش مبتنی بر حوزه مبدأ خوراکی یافت نمی‌شود که البته در دو طعم متضاد تلخی و شیرینی منحصر است: «تَجَرَّعَ كأسات البلاء بشهود المبلى أحلى من العسل و الشهد» (القشیری، ۱۹۸۱: ج ۱: ۳۹۹). سلمی تأکید می‌کند که طعم بلا در واقع تلخ است اما سخن گفتن با حق این تلخی را به کام اولیا شیرین می‌کند: «استعذب الأولیاء البلاء للمناجاة مع المولى (السلمی، ۱۳۶۹: ج ۱: ۱۳۸) که «استعذب الشیء» به معنای «وجدته عذبا: آن چیز را گوارا یافت» به کار رفته است. اما در فارسی بلا ماده خوراکی بهبودی‌بخش (دارو) یا مایده‌ای آسمانی با طعم‌های گوناگون تلخ و ترش و تند و شیرین مفهوم‌سازی می‌شود و طعم و کارکرد این ماده

خوراکی در تجلیات زبانی فراوانی برجستگی دارد به طوری که سومین حوزه مبداء رایج در پیکره فارسی (۱۰.۵۷٪ بسامد) محسوب می‌شود. برای نمونه احمد بن محمد بن زید طوسی ضمن تمثیلی که بر ثمره ابتلاي آدم به بلا تمرکز دارد بلا را خوراکی ترش و نادلخواهی مفهوم‌سازی می‌کند که مادر آن را برای اصلاح طبع کودک بیمار به وی می‌دهد:

«مثال این چنین باشد کی مادری فرزند دارد، آن مادر طبیعت فرزند شناسد، فرزند از مادر شیرینی خواهد و مادر او را ترشی دهد، فرزند گوید: من این نخواهم، مادر گوید: بخور کی من طبع تو نیک می‌دانم، اینست کی طبع ترا می‌سازد. دوست از ملک تعالی دنیا خواهد ملک تعالی او را بلا دهد. بنده گوید: ملکا من از تو می‌عطا خواهم تو می‌بلا دهی. ملک تعالی گوید: راضی شو ای بنده کی اینست کی قدر ترا می‌برافرازد (محمد بن زید طوسی، ۱۳۸۲: ۳۶۶ و ۳۶۷).

یا عراقی از بلا به عنوان نوعی خوراکی یاد می‌کند که در اصطلاح اطبا داروهای ترکیب‌یافته کوبیده‌ای است که به شهد یا قوام قند آمیخته باشند (عراقی، ۱۳۶۳: ۲۱۳):

از فراق تو برای درد دل صد بلا و غصه معجونست باز

در اغلب این استعاره‌ها کارکرد شناختی بلا در مقام خوراکی یا دارو «کمال و بهبودی» است. در مثنوی معنوی، ضمن تمثیلی بلا از جمله داروها و گیاهانی مفهوم‌سازی می‌شود که در صنعت چرم‌سازی کهن به کار می‌رفته و خوراک دادن پوست خام با آن‌ها از جمله مراحل آماده‌کردن چرم بوده است (مولوی، ۱۳۷۳: ۴۹۶):

پوست از دارو بلاکش می‌شود	چون ادیم طایفی خوش می‌شود
ورنه تلخ و تیز مالیدی در او	گنده گشتی ناخوش و ناپاک بو
آدمی را پوست نامدبوغ دان	از رطوبتها شده زشت و گران
تلخ و تیز و مالش بسیار ده	تا شود پاک و لطیف و بافره

توضیح آنکه از یک سو در شیوه سنتی دباغی مالش دادن پوست با روغن تمیز خالص و خوراندن مواد مخصوصی چون مازو، زاج و سرکه انگور به پوست برای ساخت چرمی نرم و انعطاف‌پذیر ضروری بود (WULFF، 1966: 102) و از سوی دیگر بر اساس قاعده فقهی «دباغه الجلد طهارته» عملیات دباغی موجب تطهیر پوست مردار حیوان می‌شد لذا کارکرد بلا در این استعاره، تطهیر و تکامل آدمی است. مولوی در استعاره دیگری بلا را خوراکی آسمانی (مولوی، ۱۳۸۴: ۴۰۷) می‌داند:

عشق بگوید الصلا مایده دو صد بلا خشک‌لبی و چشم تر مایده بین ز خشک و تر

از استنتاج‌هایی دیگر حوزه مبدأ خوراکی در فارسی، کسی است که آن را طبخ می‌کند و محلی است که در طبخ می‌شود (مولوی، ۱۳۸۴: ۱۴۱۵):

از مطبخ غم‌ها بلا می‌رسد هر لحظه بصد گونه ابا می‌رسد

البته در هر دو زبان، طعم تلخ بلا برجستگی دارد: تنعمه بمر بلائه (ابوطالب مکی، ۱۴۱۷، ج ۲: ۱۰۴). در عربی تجرّع کأس البلاء به ذره‌ذره و پیوسته زجر کش کردن فرد اشاره دارد و در زبان فارسی آن خوراکی تلخ مشخصاً زهر است: «تریاق زهر بلا» (مبیدی، ۱۳۷۱، ج ۱۰: ۲۷۵). گاهی نیز بلا، چاشنی غذاست که آن را خوش طعم و گوارا تر می‌کند: «بلا در محبت در باید چون نمک در دیگ» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۱۴۰).

استعاره دیگری که مجموعه نگاشت‌ها و استنتاج‌های آن در هر دو زبان تنوعاتی را پدید آورده، استعاره «آتش» است. تحت تأثیر کارکرد و معنای قرآنی واژه بلا، کارکرد بلا در زبان عربی سوختن و نابود کردن نیست، بلکه برای سه منظور پختن: «طبخناک بالبلاء طبخا حتی صرت صافیا نقیا» (السلمی، ۱۳۶۹، ج ۱: ۱۳۴)، آزمودن: «إن الله تعالى یجرب عبده بالبلاء کما یجرب أحدکم ذهبه بالنار» (ابوطالب مکی، ۱۴۱۷، ج ۱: ۲۰۰) و خالص کردن: البلاء علی ثلثه اوجه .. علی السابقین تمحیص (ابونصر سراج، ۱۹۱۴: ۲۲۸) به کار می‌آید. «تمحیص» از «محص» به معنای خالص کردن طلا با گداختن در آتش و پاکیزه کردن یک شیء از عیب و نقص است. در زبان فارسی همه کارکردهای سوختن، پختن و آزمودن و خالص کردن در استعاره تجلی یافته است (مولوی، ۱۳۸۴: ۳۸۷):

مگزیز ای جان ز بلای جانان که تو خام مانی چو بلا نباشد

روزبهان بقلی با استفاده از حوزه مبدأ آتش، ابتلای بنده را به کار ضربی تشبیه می‌کند که زر را به آتش می‌آزماید: «در این سرای قلابان مکر و بلا هر زمانی زر معدنی از کوره به رنگی بیرون آورند. گاه به اصل خویش بیرون آورند، تا در آن تصرف توان کرد و گاه به رنگی مجهول بیرون آورند تا در همه بازار خدای کس به دو جو نستانند» (بقلی، ۱۳۸۱: ۱۶). اما آتش در سنت شعری فارسی رابطه عاشقانه شمع و پروانه را تداعی می‌کند؛ لذا بلا گاهی آتش شمع است که می‌توان بدو عاشق شد (مولوی، ۱۳۷۳: ۲۵۴):

هر کجا شمع بلا افروختند صد هزاران جان عاشق سوختند

چنانکه پیشتر اشاره شد؛ استعاره بلا نیرو یا ابزاری برای اعمال نیرو است از استعاره‌های مشترک در

دو فرهنگ محسوب می‌شود اما تفاوت‌هایی در نگاشت‌های این استعاره در زبان فارسی وجود دارد که موجب تنوع بینا فرهنگی شده است. مثلاً در حالی که در اغلب نگاشت‌ها این نیرو یا ابزار، کشنده و نابودگر است، در استعاره‌های زبان فارسی تأکید می‌شود که این نیرو لزوماً نابودگر نیست بلکه کارکرد شناختی آن قوام و کمال است. به طور مثال در معارف بهاء ولد آمده است: «بلا درین عالم چون پتکی است که گوهر آشکارا می‌کند تا آهن چند روز در دکان آهنگر ریاضت نیابد گوهر بر صفحه وی ظاهر نشود و باقیمت نگردد» (بهاء‌الدین ولد، ۱۳۸۲، ج ۱: ۲۹۴). یا مولانا در مثنوی با اشاره به جانوری به نام اُشغر (نوعی خارپشت) که هر چه با چوب بر او بکوبند، چاق تر و درشت تر می‌شود، نتیجه می‌گیرد روح مؤمن نیز مانند آن خارپشت با ضربات بلا والای تر و عظیم تر می‌گردد (مولوی، ۱۳۷۳: ۴۹۶):

هست حیوانی که نامش اشغر است	او به زخم چوب زفت و لمتر است
تا که چوبش می‌زنی به می‌شود	او ز زخم چوب فربه می‌شود
نفس مومن اشغری آمد یقین	کاو به زخم رنج زفت است و سمین

سپس به استناد حدیث «نحن معاشر الأنبياء أشد الناس بلاء» (ابوطالب مکی، ۱۴۱۷، ج ۱: ۳۴۷) علت ابتلای افزون‌تر انبیا به بلا را روح فربه‌تر و والای تر ایشان می‌داند. همچنین در تمثیل دیگری با مقایسه «تبوراک» (=طبلی کوچک که مزارعان به جهت رمانیدن جانوران از کشتزار نوازند.) و «کوس» (طبل کلانی که در لشکرها و مصاف‌ها زنند.) جان مؤمن را شتر سلطان می‌داند که طبل سلطنتی را حمل می‌کند و متحمل ضربات سنگینی می‌شود در نتیجه ضربات ضعیف تبوراک طفلی او را نمی‌هراساند (مولوی، ۱۳۷۳: ۴۶۳):

کودکی کاو حارس کشتی بدی	طبلکی در دفع مرغان می‌زدی...
اشتری بد کاو بدی حمال کوس	بخشی بد پیش رو همچون خروس
بانگ کوس و طبل بر وی روز و شب	می‌زدی اندر رجوع و در طلب
اندر آن مزرع در آمد آن شتر	کودک آن طبلک بزد در حفظ بر
عاقلی گفتش مزن طبلک که او	پخته طبل است و با آتش است خو
پیش او چه بود تبوراک تو طفل	که کشد او طبل سلطان بیست کفل
عاشقم من کشته‌ی قربان لا	جان من نوبتگاه طبل بلا
خود تبوراک است این تهدیدها	پیش آن چه دیده است این دیدها

استعاره‌های مفهومی، دارای یک یا چند «کانون معنایی» هستند (کوچش، ۲۰۱۰: ۸۵) به این معنی

که هر حوزه مبدأ به گروهی از حوزه‌های مقصد که با آن‌ها به کار می‌رود، مفاهیم شناختی مشخصی می‌بخشد. این مفاهیم شناختی که مجموعه‌ای از سخنگویان در مورد آن با یکدیگر اتفاق نظر دارند دانشی زیربنایی در مورد حوزه مبدأ و «درون‌مایه یا درون‌مایه‌های اصلی» آن محسوب می‌شوند. به طور مثال درون‌مایه اصلی یا کانون معنایی حوزه مبدأ «سفر» مفهوم «پیش‌روی» است و حوزه مبدأ «حرارت» عموماً برای انتقال مفهوم «شدت» به کار می‌رود. این مفهوم فرهنگ‌بنیاد، ما را با گوناگونی‌های بینافرهنگی جالبی بین حوزه‌های مبدأ و آنچه در حوزه مقصد به آن مربوط می‌شود آشنا می‌کند. به طور مثال کانون معنایی استعاره «بلا بار است» (۷۰٪ در پیکره فارسی و ۱۸۸٪ در پیکره عربی) رنج تحمل وزن پشته خرواری است که بر پشت آدمی یا ستور سنگینی می‌کند. در زبان فارسی با ایجاد تنوع در نگاشت‌های این استعاره، کانون معنایی آن تغییر می‌کند. به این ترتیب که در نگاشت‌های عربی، سنگینی و بزرگی بار برجستگی دارد در حالی که در فارسی بر قدر و ارزش حمال تأکید شده است (میبیدی، ۱۳۷۱، ج ۶: ۲۹۴): «هرگز هیچکس بلا چنان بر نداشت که ایوب برداشت، گفتند کسی که پیش سلطانی سنگی نیکو بردارد چه کنند خلعتی درو پوشانند ایوب چون سنگ بلا نیکو برداشت جلال احدیت این خلعت درو پوشانید که: نعم العبد»؛ در هر دوری بار بلا را حمالی برخاست و هیچ حمالی چون ایوب پیغامبر برنخاست (میبیدی، ۱۳۷۱، ج ۸: ۳۶۳).

افزون بر این، همه طرحواره‌ها دارای مؤلفه ارزش‌گذاری هستند. برای نمونه در ارتباط با طرحواره حرکت، نزول دارای ارزش‌گذاری منفی است (Oakley, 2007: 230). چارتریس بلکه معتقد است که «استعاره‌های سلامت و بیماری روش‌های بسیار رایجی هستند که از طریق آن ارزش‌گذاری‌های مثبت و منفی در گفتمان برقرار می‌شود» (Charteris-Black, 2004: 149-150). افزون بر این، هنگامی که بیماری به مشکلات اشاره دارد، و از آنجایی که بدن برای بهبودی نیاز به درمان دارد، استعاره بیماری به هر اقدامی که برای ارائه «درمان» و پایان دادن به آن مشکل نیاز است، مشروعیت می‌بخشد. در پیکره عربی مفهوم‌سازی بلا به عنوان بیماری ارزش‌گذاری منفی دارد: «تداویت و تعالجت من بلائک هذا» (ابونعیم الاصبهانی، بی تا، ج ۶: ۱۵۶) حال آنکه در فارسی کاربست هم‌زمان حوزه مبدأ بیماری و «متاع ارزشمند» استعاره ترکیبی پدید آورده است که در آن ابتلا به درد و بیماری نه تنها موجب غم آدمی نمی‌شود که موجبات سرور وی را فراهم می‌کند تا آنجا که به التماس از خدا آن را طلب می‌کند: «سرانجام کار عاشقان است، دل بداده، و جان درباخته، خسته تیر بلا گشته... درد بیند و درمان نه! وزین

عجب تر که بدرد خویش شادند، و از پی دردی بفریادند:

اکنون باری بنقد دردی دارم کان درد بصد هزار درمان ندهم

(مبیدی، ۱۳۷۱، ج ۲: ۳۹۹)

۳. نتیجه گیری

زبان‌شناسان شناختی، تاکنون توجه زیادی به جهانی بودن بسیاری از استعاره‌های مفهومی داشته‌اند. با این حال، این دیدگاه تجربه‌گرایانه نمی‌تواند تنوع چشمگیر مفهوم‌سازی استعاری را در بین فرهنگ‌ها و درون فرهنگ‌ها توضیح دهد. شواهد حاصل از مطالعات بین فرهنگی اخیر در مورد مفهوم‌سازی مفاهیم اساسی نشان می‌دهد که مفهوم‌سازی در فرهنگ‌ها بر اساس هر دو عامل تجربه جسمانی مشترک جهانی و ساختارهای فرهنگی-اجتماعی ویژه صورت می‌گیرد. بررسی پیکره-بنیاد مفهوم‌سازی بلا در مهم‌ترین متون عرفانی فارسی و عربی نیز مؤید آن است که مفهوم‌سازی کلی بلا در هر دو زبان، مبتنی بر تجربیات جهانی بشری صورت می‌گیرد به طوری در میان ده حوزه مبدأ پرکاربرد، عرفای دو زبان به صورت مشترک از شش حوزه یکسان بهره می‌برند که عبارتند از: (۱) نیرو؛ (۲) ظرف؛ (۳) حرکت؛ (۴) درد/بیماری (۵) آتش/گرما؛ (۶) خوردنی/نوشیدنی .

کاربرد این استعاره‌های مشترک در متون فارسی و عربی ناشی از ابتدای آن‌ها بر تجربه بدنمند جهانی (جهان‌شمولی استعاره‌های شناختی) و به دلیل وجود گفتمان عرفانی و شالوده معرفتی مشترک است که مفهوم بلا را در دو زبان در چارچوب‌های معنایی واحدی قرار داده است. به طور مثال تجربه مشترک بدنمند میان عرفا در هر دو زبان در مقابل نیروهای گوناگون در جهان فیزیکی که از یک سو به راه‌های مختلف ایشان را تحت تأثیر قرار می‌دهند و از سوی دیگر ایشان نیز به شیوه‌های گوناگون درصدد مقابله با این نیروها و دفع آن‌ها برمی‌آیند موجب کاربرد مشترک حوزه مبدأ «نیرو» در فارسی و عربی شده است.

اما هر یک از این دو فرهنگ/زبان برجستگی‌های فرهنگی متفاوتی را به این استعاره‌های مفهومی یکسان می‌دهند. این شباهت‌ها و تفاوت‌ها در مفهوم‌سازی بین فرهنگی بلا در دو حوزه اصلی رخ می‌دهد: (۱) حوزه‌های مبدأ که در آن‌ها این مفهوم مقصد خاص درک می‌شود؛ (۲) جزئیات در نگاشت‌های مفهومی استعاره‌های مفهومی مشترک. مطالعه تطبیقی ساختارمندی مفاهیم مشترک در نظام مفهومی عرفای دو زبان و شناسایی استعاره‌های فرهنگ‌بنیاد، در درک شناختی تمایزات این دو

فرهنگ که همواره با یکدیگر هم‌زیستی داشته‌اند نقش مهمی دارد. از این رو در پژوهش حاضر علاوه بر بررسی کمی به مطالعه کیفی استعاره‌ها پرداختیم که نشان می‌دهد عوامل شناختی و اجتماعی موجب تنوع بینا فرهنگی استعاره بلا در عربی و فارسی شده است و می‌توان آن‌ها را در چهار سطح: الف) ترجیح در انتخاب برخی استعاره‌های مفهومی؛ ب) مفهوم‌سازی همخوان؛ ج) مفهوم‌سازی بدیل و د) تفاوت در نگاشت‌ها و استنتاج‌های استعاری، دسته‌بندی کرد.

بر اساس تحلیل داده‌ها گاهی تفاوت‌های بینا فرهنگی در فراوانی استفاده از استعاره‌های مفهومی مشترک است مانند حوزه مبدأ حرکت (۹۸٪ در پیکره فارسی و ۱۷.۷۳٪ در پیکره عربی) و حوزه مبدأ آتش (۸۸.۹٪ در پیکره فارسی و ۱.۱۳٪ در پیکره عربی). گاه استعاره‌های بالقوه جهانی ممکن است تغییراتی را در جزئیات خاص خود نشان دهند (به عنوان مثال، غذا) و در نهایت، برخی از استعاره‌های مفهومی نیز به دلیل بافت فرهنگی اجتماعی و تجارب شناختی متفاوت در این دو سنت عرفانی منحصر به هر یک از این دو فرهنگ است. مانند حوزه‌های مبدأ «لباس»، «ناز و دلال معشوق» و «حیوان» که حوزه‌های منحصر به فردی در پیکره فارسی هستند، هیچ نمونه‌ای در زبان عربی ندارند و روی هم رفته ۵.۰۴ درصد از کل داده‌های فارسی را دربرمی‌گیرند. همچنین است کاربست حوزه مبدأ «پرده و پوشش» با بسامد ۲.۲۶ درصد در زبان عربی که نمونه متناظری در پیکره فارسی ندارد. در مجموع تحلیل‌های کمی و کیفی استعاره‌های «بلا» در متون عرفانی فارسی و عربی نشان می‌دهد که عوامل شناختی و اجتماعی در کنار یکدیگر موجب تنوع چشمگیری در مفهوم‌سازی شده‌اند. این تنوع در چهار سطح رخ می‌دهد که در نهایت منجر به دگرگونی در کانون معنایی استعاره در دو سنت می‌شود. کانون معنایی، مجموعه‌ای از مهم‌ترین جنبه‌های مفهومی است که حوزه‌های مبدأ، آن را در حوزه مقصد برجسته می‌سازند. پژوهش حاضر، نشان می‌دهد که این کانون در دو فرهنگ، به‌طور متمایزی شکل گرفته است: الف) کانون معنایی در متون عرفانی عربی: پر تکرارترین استعاره‌های مفهومی «بلا» در زبان عربی بر مفاهیم «شدت، قدرت کنترل و جهت حرکت عمودی» تأکید دارند. این کانون معنایی مستقیماً بازتاب‌دهنده غلبه گفتمان فقهی-کلامی حاکم بر تصوف متقدم است که بر قدرت مطلقه الهی و اراده حاکمانه تأکید می‌ورزد. این کانون با اولویت دادن به حوزه‌های مبدأ «نیرو» و «حرکت» شکل می‌گیرد. نگاشت‌ها، بلا را به‌صورت نیرویی قاهر و متحرکی عمودی تصویر می‌کنند که به‌عنوان حکم، آزمایش یا عذاب الهی فرو می‌آید و جوهر آن شدت و کنترل قاهرانه خداوند بر اراده بنده است؛ ب)

کانون معنایی در متون عرفانی فارسی: مفاهیم برجسته در زبان فارسی بر «پختگی و کمال و فرآیند تحول» تمرکز دارند. این کانون معنایی، ناشی از بسط و تخصصی‌سازی نگاشت‌های استعاره‌ای است و متأثر از گفتمان عاشقانه عرفان فارسی است. کاربرست توأمان حوزه‌های مبدأ «آتش، ظرف و نیرو»، بر فرآیند تأکید دارد. حوزه ظرف، به صورت انحصاری به ابزارهای تخصصی (کوره، بوت، مجمره) نگاشت یافته که کارکرد اصلی بلا را تصفیه و آشکار کردن گوهر وجود تعیین می‌کند. حوزه‌های انحصاری «ناز معشوق» و «لباس/خلعت»، بلا را مستقیماً به نشانه قرب، محبت و عزت بخشی نگاشت میکند. لذا «بلا» در متون فارسی، یک فرآیند درونی است که به عنوان هدیه‌ای الهی برای پالایش و رساندن بنده به مقام کمال اعطا می‌شود.

منابع

ابن زید طوسی، تاج‌الدین احمد (۱۳۸۲). *قصه یوسف (الستین الجامع للطایف البساتین)*. به اهتمام محمد روشن. تهران: علمی فرهنگی.

ابونعیم الاصبهانی، احمد بن عبد الله (بی تا). *حلیة الأولیاء و طبقات الأصفیاء*. قاهرة: دار ام القراء للطباعة و النشر.

ابوطالب مکی، محمد بن علی (۱۴۱۷ق). *قوت القلوب فی معاملة المحبوب*. بیروت: دار الکتب العلمیة.

ابوطالب مکی، محمد بن علی (۱۴۲۴ق). *علم القلوب*. بیروت: دار الکتب العلمیة.

ابونصر سراج، عبدالله بن علی (۱۹۱۴م). *اللمع فی التصوف*. لیدن: مطبعة بریل.

انصاری، عبدالله بن محمد (۱۳۸۲). *مناجات‌نامه خواجه عبدالله انصاری*. کرمان: خدمات فرهنگی.

بقلی، روزبهان بن ابی نصر (۱۳۸۱). *رساله القدس و رساله غلطات السالکین*. به سعی جواد نوربخش. تهران: یلدا قلم.

بهاء‌الدین ولد، محمد بن حسین (۱۳۸۲). *معارف: مجموعه مواعظ و سخنان سلطان العلماء بهاء‌الدین ولد*. به اهتمام

بدیع‌الزمان فروزانفر. تهران: طهوری.

بهنام‌فر، محمد و تقوی زیروانی، محمدباقر (۱۳۹۸). «بلاجویی در ادبیات عرفانی و بازتاب شخصیت امام حسین (ع)

به عنوان بزرگ‌ترین بلاجو». *پژوهشنامه عرفان*، ۱۰ (۲۰)، ۱۷-۱. ۲۲۰۹۱. /10.۴۸۵۴.۱۴۸۱iarf. ۲۰۲۰

رکنی علی‌آباد وزیر، آزاده (۱۳۹۵). *بررسی اصطلاح بلا و ابتلاء در مهمترین آثار مشور عرفانی تا قرن هفتم*. پایان‌نامه

کارشناسی ارشد، دانشگاه ولی عصر (عج) رفسنجان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

سنایی، ابوالعمد محدود بن آدم (۱۳۸۳). *حلیة الحقیقة و شریعة الطریقة*. تهران: دانشگاه تهران.

سمعانی، احمد بن منصور (۱۳۸۴). *روح الأرواح فی شرح أسماء الملک الفتاح*. به اهتمام و تصحیح نجیب مایل هروی.

تهران: علمی و فرهنگی.

السلمی، ابو عبد الرحمن (۱۳۶۹). *مجموعه آثار السلمی*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

- السلمی، ابو عبد الرحمن (۱۴۲۴ق). *طبقات الصوفیة*. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- ضناوی، سعدی (۲۰۰۴م). *المعجم المفصل فی العرب و الدخیل*. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- عراقی، فخرالدین (۱۳۶۳). *کلیات عراقی* (جلد اول). تهران: سنائی.
- عطار، محمد بن ابراهیم (۱۳۸۵). *الهی نامه*. تصحیح و تعلیقات محمدرضا شفیعی کدکنی. تهران: سخن.
- عطار، محمد بن ابراهیم (۱۳۹۸). *تذکرة الاولیاء*. تصحیح و تعلیقات محمدرضا شفیعی کدکنی. تهران: سخن.
- علی میرزایی، الهام، حیدری، محمود و رضایی، رضا (۱۴۰۳). «مطالعه تطبیقی استعاره‌های مفهومی در رمان‌های آینه‌های دردآلود و اللص والکلاب با تأکید بر مضامین اجتماعی». *کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی*، ۱۴ (۳)، ۶۸-۴۹.
- ۲۰۲۳.۹۱۵۵.۲۵۰/jccl./۱۰.۲۲۱۲۶
- عین القضاة همدانی، عبد الله محمد (۱۳۴۱). *تمهیدات*. تصحیح و تعلیق عقیف عسیران. تهران: اساطیر.
- القشیری، ابوالقاسم (۱۹۸۱م). *لطائف الاشارات*. مصر: هیئة المصریة العامة للکتاب.
- کلاباذی، ابو بکر محمد بن ابراهیم (۱۹۳۳م). *التعرف لمنهجه التصوف*. مصر: مطبعة السعادة.
- المحاسبی، الحارث بن اسد (۱۴۲۰ق). *الرعاية لحقوق الله*. مصر: دار البیقین.
- محمودی، سمیه؛ عبدی، صلاح‌الدین (۱۴۰۲). «نظام شناختی مفهوم ترس در فارسی و عربی». *زبان پژوهی*، ۱۵ (۴۶)، ۲۱۲-۱۸۷.
- ۲۰۲۲.۳۸۷۵۳.۲۱۲۱/jlr./۱۰.۲۲۰۵۱
- محمودی برمسی، نسرین؛ ایرجی، مریم؛ شیروان، ژینوس (۱۴۰۲). «بررسی استعاره مفهومی حوزه ترس در سه اثر داستانی به زبان‌های فارسی، انگلیسی و عربی». *زبان‌شناخت*، ۱۴ (۱)، ۲۸۱-۲۴۷.
- ۲۰۲۲.۴۲۱۵۴.۲۰۷۱/s./۱۰.۳۰۴۶۵
- مصطفوی، حسن (۱۴۰۴ق). *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم* (جلد ۱). تحقیق و ضبط عبدالسلام محمد هارون. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- مولوی، جلال‌الدین محمد (۱۳۷۳). *مثنوی معنوی*. به کوشش توفیق ه سبجانی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات.
- مولوی، جلال‌الدین محمد (۱۳۸۴). *دیوان کبیر (کلیات شمس تبریزی)*. به‌اهتمام توفیق ه سبجانی. تهران: موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.
- میبدی، ابوالفضل رشیدالدین (۱۳۷۱). *کشف الاسرار و عدة الابرار* (تفسیر خواجه عبدالله انصاری). به‌سعی و اهتمام علی اصغر حکمت. تهران: امیر کبیر.
- نجفی، عباس؛ بحری، خداداد؛ بلاوی، رسول؛ فرع شیرازی، حیدر (۱۴۰۳). «استعاره مفهومی در قصیده القتلی سیرون لیلأ سعدی یوسف و سرود ابراهیم در آتش احمد شاملو (بر اساس نظریه معناشناسی شناختی)». *کاوش‌نامه*

ادبیات تطبیقی، ۱۴ (۳)، ۱۷۱-۱۴۹. ۱۰.۲۲۱۲۶.۱۴۹۵jcccl./۲۰۲۴.۹۱۲۸.۲۴۹۵

النفری، عبدالجبار (۱۴۱۷ق). کتاب المواقف (جلد ۱). بیروت: دار الکتب العلمیة.

هجویری، علی بن عثمان (۱۳۸۴). کشف المحجوب. تصحیح ژو کوفسکی، مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمود عابدی. تهران: صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، سروش.

References

- Abu Nu'aym al-Isfahani, A. (n.d.). *The Adornment of the Saints and the Classes of the Pure*. Cairo: Dar Um al-Qura for Printing and Publishing. (In Arabic).
- Abu Nasr al-Sarraj, A. A. (1914). *The Gleam in Sufism*. Leiden: Brill Press. (In Arabic).
- Abu Talib al-Makki, M. A. (1996). *The Nourishment of Hearts in Dealing with the Beloved*. Beirut: Dar al-Kotob al-Ilmiyya. (In Arabic).
- Abu Talib al-Makki, M. A. (2003). *The Science of Hearts*. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya. (In Arabic).
- Ali Mirzaee, E., Heydari, M., & Rezaee, R. (2024). A Comparative Study of Conceptual Metaphors in the Novels *Āyinehā-ye Dardār* and *Al-Liṣṣ wa al-Kilāb* with an Emphasis on Social Themes. *Comparative Literature Review*, 14(3), 49-68. (In Persian). 10.22126/jcccl.2023.9155.2500.
- Al-Kalābādhi, A. B. M. I. (1933). *Al-Ta'arruf li-Madhhab Ahl al-Taṣawwuf*. Egypt: Maṭba'at al-Sa'āda. (In Arabic).
- Al-Muḥāsibī, H. A. (1999). *Al-Ri'āya li-Ḥuqūq Allāh*. Egypt: Dar al-Yaqīn. (In Arabic).
- Al-Niffari, A. A. (1996). *Kitab al-Mawaqif* (Vol. 1). Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya. (In Arabic).
- Al-Qushayrī, A. (1981). *Laṭā'if al-Ishārāt*. Egypt: Al-Hay'a al-Miṣriyya al-Āmma lil-Kitāb. (In Arabic).
- Al-Sulami, A. A. (1990). *Majmū'at Āthār al-Sulamī*. Tehran: University Publishing Center. (In Arabic).
- Al-Sulami, A. A. (2003). *Sufi classes*. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya. (In Arabic).
- Ansari, A. M. (2003). *MonaJatname by Khwajeh Abdullah Ansārī*. Kerman: Cultural Services Publications. (In Persian).
- 'Attar, M. I. (2006). *Ilāhīnāmeḥ*. (Edited by; M. R. Shafiei Kadkani). Tehran: Sokhan Publications. (In Persian).
- 'Attar, M. I. (2019). *Tadhkirat al-Awliyā'*. (Edited by M. R. Shafiei Kadkani). Tehran: Sokhan Publications. (In Persian).
- Ayn al-Quḍāt Hamadānī, A. M. (1962). *Tamhidat*. (Edited by A. Usayrān). Tehran: Asatir Publications. (In Persian).
- Baqli, R. A. (2002). *The Message of Jerusalem and the Message of the Mistake of the Wayfarers*. (Edited by J. Nurbakhsh). Tehran: Yalda Qalam Publications. (In Persian).

- Baha' al-Din Walad, M. H. (2003). *Knowledge: A Collection of Scales and Sukhanan Sultan Al-Ulama*. (Edited by B. Foruzanfar). Tehran: Tahuri Publications. (In Persian).
- Behnamfar, M., & Taqavi Zirvani, M. B. (2019). Balā-Juyi (Seeking Tribulation) in Mystical Literature and the Reflection of Imam Husayn's Personality as the Greatest Balā-Jū. *Pazhoheshnameye Erfan*, 10(20), 1-17. (In Persian).
- Boers, F. (1999). When a bodily source domain becomes prominent – The joy of counting metaphors in the socio economic domain. In R. W. Gibbs & G. J. Steen (Eds.), *Metaphor in cognitive linguistics*, 47-56. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins.
- Charteris-Black, J. (2004). *Corpus approaches to critical metaphor analysis*. Houndmills, Basingstoke; Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- Dhanawi, S. (2004). *The Comprehensive Dictionary of Arabic Grammar and Loanwords*. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya. (In Arabic).
- Gibbs, R. (2001). Evaluating Contemporary Models of Figurative Language. *Understanding Metaphor and Symbol*, 16(3), 317–333.
- Hujwiri, A. U. (2005). *Kashf al-Mahjūb*. (Edited by Zhukovski; Corrected and Commented by M. Abedi). Tehran: Soroush Publications. (In Persian).
- Ibn Zayd Tusi, T. A. (2003). *Qissa-yi Yusuf (The sixty that encompass the spectrum of orchards)*. Edited by; M. Roshan). Tehran: Scientific and Cultural Publications. (In Persian).
- 'Irāqī, F. (1984). *Kulliyat-i Iraqi* (Vol. 1). Tehran: Sana'i Publications. (In Persian).
- Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind*. Chicago and London: The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226177847.001.0001>.
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture: Universality and variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction* (2nd edition). Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2015). *Where metaphors come from: Reconsidering context in metaphor*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190224868.001.0001>.
- Kövecses, Z., Benczes, R., Bokor, Z., Csábi, S., Lazányi, O., & Nucz, E. (2010). *Metaphor: A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G. (1987). The death of dead metaphor. *Metaphor and Symbolic Activity*, 2, 143–147.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought*. (2nd ed.). (pp. 202–251). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: Chicago University Press.

- Lakoff, G., & Kövecses, Z. (1987). The cognitive model of anger inherent in American English. In D. Holland & N. Quinn (Eds.), *Cultural models in language and thought* (pp. 195-221). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lutz, C. A. (1988). *Unnatural emotions: Everyday sentiments on a Micronesian atoll and their challenge to Western theory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mahmoudi Bermesi, N., Iraj, M., & Shirvan, Z. (2023). Investigation of Conceptual Metaphor in the Domain of Fear in Three Fictional Works in Persian, English, and Arabic. *Zaban Shenakht*, 14(1), 247-281. (In Persian). 10.30465/ls.2022.42154.2071.
- Mawlavi, J. M. (1994). *Masnavi-e Ma'navi*. Edited by; T. H. Sobhani, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance, Printing and Publishing Organization. (In Persian).
- Mawlavi, J. M. (2005). *Divan-e Kabir (Kulliyat-e Shams-e Tabrizi)*. Edited by; T. H. Sobhani. Tehran: Iranian Institute of Philosophy and Research. (In Persian).
- Maybodi, A. R. (1992). *Unveiling the secrets and the provisions of the righteous* (Vol. 5). Edited by; A. Hekmat. Tehran: Amir Kabir Publications. (In Persian).
- Mohammadi, S., & Abdi Salah al-Din (2023). The Cognitive System of the Concept of Fear in Persian and Arabic. *Zaban Pazhuhi*, 15(46), 187-212. (In Persian). 10.22051/jlr.2022.38753.2121.
- Musolff, A. (2004). *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Mustafavi, H. (1983). *Investigating the words of the Holy Quran*, (Vol. 1). (Edited by A. M. Haroun). Qom: Maktab al-I'lām al-Islami. (In Arabic).
- Najafi, A., Bahri, Kh., Balavi, R., & Far' Shirazi, H. (2024). Conceptual Metaphor in Qasīdat al-Qatlā Yasirun Laylan by Sa'di Yusuf and Surud-i Ibrahim dar Atash by Ahmad Shāmlū (Based on Cognitive Semantics Theory). *Comparative Literature Review*, 14(3), 149-171. (In Persian). 10.22126/jccl.2024.9128.2495.
- Oakley, T. (2007). "Image Schemas". In D. Geeraerts & H. Cuyckens (Eds.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press, New York.
- Rokni Alīābād Vazīr, Ā. (2016). *A Study of the Terms Balā and Ibtilā in the Most Important Non-Poetic Mystical Works up to the Seventh Century* (Master's Thesis). Vali-e-Asr University of Rafsanjan. (In Persian).
- Russell, J. A. (1991). Culture and the categorisation of emotions. *Psychological Bulletin*, 110, 426-450.
- Sam'ani, A. M. (2005). "*Ruḥ al-Arwaḥ fī Sharḥ Asma' al-Malik al-Fattaḥ*." Edited by; N. Mayil Heravi). Tehran: Scientific and Cultural Publications. (In Persian).
- Sanā'ī, A. M. (2004). *Ḥadiqat al-Ḥaqiqah wa Shara'at al-Ṭariqah*. Tehran: University of Tehran Press. (In Persian).
- Wulff, H. E. (1966). *Traditional Crafts of Persia: Their Development, Technology, and Influence on Eastern and Western Civilizations*. Cambridge: M.I.T. Press.

التحليل المعرفي-الثقافي لاستعارة "البلاء" في نصوص صوفية مختارة (الفارسية والعربية)

زينب أكبري^١ | انسرین فقیه ملک مرزبان^٢

١. المؤلف المسؤول، أستاذ مساعد، قسم اللغة والأدب الفارسي، كلية الآداب، جامعة الزهراء، طهران، إيران. العنوان الإلكتروني: zakbari@alzahra.ac.ir
٢. أستاذ مشارك، قسم اللغة والأدب الفارسي، كلية الآداب، جامعة الزهراء، طهران، إيران. العنوان الإلكتروني: nfaghih@alzahra.ac.ir

معلومات المقال	الملخص
نوع المقال: مقالة محكمة	تتناول هذه الدراسة المقارنة المفهمة الاستعارية للبلاء في نصوص صوفية مختارة من التراثين الفارسي والعربي. تتمحور الإشكالية الرئيسية حول تحديد أوجه التشابه وتصنيف أبعاد التنوع في المفهمة الاستعارية للبلاء، والوصف الدقيق لـ "البؤرة الدلالية" للاستعارة في كل تقليد. يعتمد الإطار النظري على نظرية الاستعارة المعرفية-الثقافية لـ كوفيتشيس (٢٠٠٥)، مع التركيز على التفاعل بين المفاهيم الكونية والتنوع الثقافي. أُجري البحث بمنهج مختلط (كمي-نوعي)، وتم تحليل البيانات باستخدام تحليل المحتوى والمقارنة النوعية لتحليل الخرائط الاستعارية. تشير النتائج إلى وجود حقول مصدر مشتركة مثل: "الوعاء" و"الحقل" و"النار" و"الماكول/المشروب" لمفهمة "البلاء" في نصوص اللغتين المدروسة. ومع ذلك، لوحظت اختلافات جوهرية في التفضيلات المعرفية-الثقافية وفي توسيع الاستعارات، والتي يمكن تصنيفها في أربعة مستويات: (١) تفاوت تردد الاستعارات، (٢) المفهمة المتوافقة والبديلة، (٣) نطاق الحقل الهدف، و (٤) التنوع في الخرائط والاستنتاجات الاستعارية. يوضح التحليل النوعي أن البؤرة الدلالية للبلاء في التقليد الصوفي العربي، مع بروز وتردد عالٍ لحقل المصدر "القوة والحركة"، تفهم البلاء على أنه مواجهة لقوة إلهية قوية ومحتومة تنجّه من الأعلى إلى الأسفل. بينما البؤرة الدلالية للبلاء في التقليد الصوفي الفارسي، مع بروز وتردد حقل المصدر "النار والوعاء"، تفهمه كتجربة فاعلة وواعية للوصول إلى الكمال والنضج في مسار السلوك. تؤكد هذه النتائج على ضرورة التصنيف الوصفي لأبعاد التنوع الاستعاري للمفاهيم المجردة في ضوء النظرية المعرفية-الثقافية.

الإحالة: أكبري، زينب؛ فقيه ملک مرزبان، انسرین (١٤٤٦). التحليل المعرفي-الثقافي لاستعارة "البلاء" في نصوص صوفية مختارة (الفارسية والعربية). *بحوث في الأدب المقارن*، ١٥ (٤)، ٢٧-١.

© الكتاب.

النشر: جامعة رازي

DOI: 10.22126/jccl.2025.11826.2681

